

GREGORIAANS UIT DE WALBURGISKERK

GREGORIAANS uit de WALBURGISKERK

De Zutphense officies van
Justus, Goedele en Walburgis:
introdactie en uitvoeringseditie

Rens Tienstra
Jos Hartman
Ike de Loos (†)

2025

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door financiële steun van Stichting 'Vrienden van de kerk St. Johannes de Doper en Haar Orgels' te Zutphen.

De auteurs danken dhr. Hans Lub voor zijn toestemming voor het opnemen van Ike de Loos' studie naar de liturgie in de Zutphense Sint-Walburgiskerk en het ter beschikking stellen van bijbehorend materiaal.

ISBN: 9789403760629

Copyright © 2025 Rens Tienstra, Jos Hartman en Hans Lub

Tekstredactie: Sytske Visscher

Vormgeving: Attwater Books

Afbeelding omslag: Walburga-pilaar in de Librije in Zutphen (detail)

www.attwaterbooks.nl

Ten geleide

Het Zutphen van de vijftiende eeuw was een bloeiende, bedrijvige stad. Dat was niet alleen af te zien aan de handel en bouwnijverheid, maar ook te horen in de Zutphense kerken en kloosters. Ergens in die periode van bloei werd voor de grootste van de Zutphense godshuizen, de monumentale Walburgiskerk, een nieuw koorboek gemaakt: een lijvig werk vol gregoriaanse gezangen ter ere van God, Maria en vele heiligen. Het boek werd gemaakt ten dienste van de eeuwigheid en was wellicht ook bedoeld voor eeuwig gebruik. Minstens twee keer werd het opnieuw ingebonden en de muziek hier en daar ‘opgefrist’. Temidden van vele honderden gezangen die ook in soortgelijke zangboeken zijn te vinden, noteerde de schrijver drie unieke collecties gezangen. Het betreft muziek voor drie heiligen, die op gezette dagen werden vereerd en bezongen: Justus, Goedele en Walburgis, de patrones van de kerk. Hun gezangen – het onderwerp van deze uitgave – zijn boeiende en kleurrijke voorbeelden van de laatmiddeleeuwse productie van zogenaamde heiligenofficies in de Lage Landen. Het zijn collecties van gezangen (ca. 30 per officie), die op gezette momenten van een heiligenfeest werden gezongen – overdag én ’s nachts.

Het officie van **Justus** is een echt Noord-Nederlands product. Het is hoogstwaarschijnlijk in Zutphen gecomponeerd en zeker bedoeld om daar gezongen te worden, met alle kenmerken van een laatmiddeleeuws heiligenofficie. Mogelijk is het zelfs de oudst overgeleverde Zutphense compositie. In elk geval is één van de schrijvers bekend. Deze ‘Johannes Scouto’ verwerkte op onbescheiden wijze zijn eigen naam in één van gezangen! Daarnaast is er het officie van **Goedele**. Een officie, zoals er in Vlaanderen meerdere vervaardigd zijn: een lokaal product voor een lokale heilige. Uiteindelijk belandde het ook in Zutphen, en door de grilligheid van de geschiedenis is het alleen daar bewaard gebleven. En tenslotte is er het officie van **Walburgis**: een compilatie van gregoriaans, ten dele voor haar persoonlijk gecomponeerd, ten dele samengesteld uit gezangen die ook voor andere heilige vrouwen gebruikt zijn. Drie geheel verschillende officies, bij elkaar gekomen in het Zutphen van de vijftiende en zestiende eeuw.

Het belang van deze gezangen werd voor het eerst duidelijk gemaakt in een omvattende studie van Ike de Loos (1955-2010), een musicologe die veel onderzoek verrichtte naar het gregoriaans van de Lage Landen. De Loos’ studie, gepubliceerd in 1999 en wederom opgenomen in de huidige publicatie, maakt duidelijk wat de context is van deze gezangen, hoe ze precies in elkaar steken en waarom ze een herontdekking verdienen. De studie wordt in deze uitgave voor het eerst vergezeld van een editie van alle 96 gezangen in hedendaagse notatie,

zodat ook duidelijk moge zijn om welke muziek het gaat. Bij alle gezangen zijn ook nieuwe Nederlandse vertalingen van de hand van Jos Hartman opgenomen.

Met de publicatie van dit muzikale erfgoed hopen de schrijvers een aanzet te geven tot een klinkende kennismaking met de Zutphense geschiedenis!

Inhoud

DEEL I: CONTEXT	9
Inleiding	11
Heiligen en hun verering	11
Het officie of getijdengebed	13
De liturgie in de Zutphense Walburgiskerk	16
De kapittelliturgie	17
De liturgische boeken	19
De Walburgis-verering volgens de Zutphense bronnen	22
De heiligenofficies uit de Zutphense handschriften	24
De teksten van de getijden	47
Introductie	47
Sint Justus van Beauvais	48
Sint Goedele	50
Sint Walburgis	52
DEEL II: INLEIDING OP DE MUZIEKEDITIE	55
De notatie van de officies	57
Bronnen	57
Toelichting op de transcriptie	57
Uitvoering	60
Psalmodie	60
Notaties van de psalmtoon	62
Uitvoeringswijze van de antifonen	63
Uitvoeringswijze van de responsories	63
Ordinarium-gezangen en acclamaties	63
Overzicht van de gezangen	64
DEEL III: EDITIE VAN DE GEZANGEN	69

DEEL I: CONTEXT

Inleiding

Rens Tienstra en Ike de Loos

Heiligen en hun verering

De devotie tot heiligen en mirakelobjecten vormde in de middeleeuwen een aspect van het leven, waarmee ieder te rekenen had. Vele feesten en gedachtenissen – vaak met bijbehorende processies, markten en kermissen – vormden de markeringspunten van het jaar.¹ Voor nagenoeg iedere zaak was een patroonheilige met een eigen specifieke devotie. De heilige Sebastiaan werd vereerd als patroon van de schuttersgilden, de heilige Antonius als patroon van de ziekenzorg, de evangelist Lucas als patroon van de schildergilden... en zo zijn er nog velen te noemen. Religieuze ordes zoals de Benedictijnen, Cisterciënzers, Franciscanen en Dominicanen vierden de feesten van hun respectievelijke 'huisheiligen'. En menig stad kende een eigen heilige- of mirakeldevotie met bijbehorende feestdag. Twee voorbeelden daarvan zijn het Mirakel van Amersfoort (de wonderbare vondst van een Mariabeeldje) en het Mirakel van Amsterdam (een eucharistisch wonder). Ook in de wijdverbreide memoriecultuur (het herdenken van en bidden voor overledenen) werden heiligen als Maria en Michael aangeroepen voor de garantie van het zielenheil.

Feestdagen waren ook een verplichting. Verplicht kerkbezoek gold krachtens bisschoppelijk voorschrift op zogenaamde 'geboden' dagen. Deze dagen werden beschouwd als zondagen, waarop men werd geacht de Mis bij te wonen en zich te onthouden van wereldlijke bezigheden als rechtspleging en handel. Wie zich niet aan deze geboden en verboden hield, riskeerde bestraffing door een kerkelijke rechter. Een bedevaart met verplicht kerkbezoek kon ook als straf worden opgelegd. In de Leidse archieven is bijvoorbeeld een bewijs met aflaat uit 1464 te vinden van een volbrachte strafbedevaart naar Mechelen, die Johannes Tourini van Noordwijk moest ondernemen voor de moord op Johannes Bot.² In 1514 werden de Amsterdamse slager Jan Pouwelsz en zijn vrouw tot strafbedevaart naar hetzelfde Noordwijk veroordeeld, omdat zij tegen de keur varkensvlees hadden verkocht.³

¹ G. Verhoeven, 'Kerkelijke feestdagen in de late middeleeuwen. Utrechtse en Delftse kalenders', *Holland: Regionaal Historisch tijdschrift* 25 (1993): 156-73.

² Leiden, Erfgoed Leiden en Omstreken, 0502 Inventaris van de Archieven van de kerken van Leiden (Leiden 1915), Archieven van de Sint Pancraskerk, nr. 1100 (datering 1464).

³ J.E.A. Boomgaard, *Misdaad en straf in Amsterdam. Een onderzoek naar de strafrechtspleging van de Amsterdamse schepenbank 1490-1552* (Zwolle, 1992): 156, 158.

Het bezit van een eigen heilige of mirakelobject was voor een dorp of stad een belangrijke, prestigieuze en lucratieve kwestie. Relieken werden veelvuldig van elders geïmporteerd of zelfs gestolen. Want een heilige betekende kerkelijke voorrechten, feesten, aflaten en verblijfzoekende pelgrims. Dat geen van de drie 'Zutphense' heiligen Justus, Goedele of Walburgis ooit een voet in Zutphen had gezet, deed niet af aan de werking van hun voorspraak.

In (de promotie van) dergelijke devotie speelden nagenoeg altijd dezelfde elementen een belangrijke rol. Er was een plaats ter focus van de devotie (een [voormalig] graf, kerk, kapel, put, veld, enzovoorts). Er waren relieken (overblijfselen): menselijke resten of door de heilige gebruikte voorwerpen. Er was een *vita*, de hagiografie of levensbeschrijving van een heilige. En optioneel was er ook een *historia*, persoonlijke gezangen, meestal op teksten uit de *vita*.

Het schrijven van de *vita* ('het leven') was een gebruikelijke eerste stap in de devotie. Een *vita* is een levensbeschrijving waaruit de heiligheid van een persoon blijkt, geïllustreerd door wonderen en parallellen met het leven van Jezus Christus en diens leerlingen. Bij ieder type heiligenvita hoorde een eigen verzameling *tropen*, bijvoorbeeld een voorbeeldige jeugd, het afzweren van de aardse genoegens, een specifieke wijze van martelaarschap, of typische wonderen na het overlijden. Het wonderlijke spreken van het hoofd van de heilige Justus *na* diens onthoofding is, hoewel natuurlijk een bijzonder gegeven, een typische troep in de *vitae* van onthoofde martelaren.

Voor een *vita*-auteur bood de kloosterbibliotheek altijd bruikbaar materiaal. Naast toepasselijke Bijbelcitaten bevat nagenoeg iedere *vita* sporen van typische monnikenliteratuur zoals de *Benedictusregel*, Gregorius' *Evangelie-homilieën* en *vitae* van gelijksoortige heiligen. Hoewel een *vita* historische elementen kan bevatten, is het dus géén historische verslaglegging. Een *vita* was er om duidelijk te maken waaruit de heiligheid van een persoon bleek, maar lokale elementen konden natuurlijk worden ingezet om de geloofwaardigheid van het verhaal kracht bij te zetten. Als de devotie van elders geïmporteerde relieken betrof was het natuurlijk zaak de lokale werking van deze uitheemse relieken te benadrukken.

Naast de *vita* vervulde de muziek een wezenlijke rol in het herdenken van heiligen. Deze muziek – meer specifiek: gregoriaanse gezangen – werd niet enkel uitgevoerd ter opluistering, maar fungeerde als uitgebreide verklanking van het gebed, als deel van het *officie*.

Het officie of getijdengebed⁴

Kloosterlingen en kapittelheren hadden (en hebben) de plicht om dagelijks het *officie*, de ‘Goddelijke Dienst’, te vieren. In grote lijnen is dit nog steeds zo; wel wijkt de huidige liturgie op een aantal punten af van de middeleeuwse. De basis van het officie wordt gevormd door de psalmen, die alle 150 wekelijks gebeden dienden te worden, verspreid over een vast aantal diensten per dag, vandaar ook de naam *getijdengebed*. Dit is ingebed in het liturgisch jaar, dat bestaat uit een *Temporale* en een *Sanctorale*.

Het *Temporale* bevat de feesten rond het leven van Christus: Kerstmis met zijn voorbereidingsperiode (de Advent) en de bijbehorende feest- en gedenkdagen (zoals bijvoorbeeld Epifanie), en Pasen met zijn voorbereidingsperiode (de Vasten) en de feest- en gedenkdagen die met Pasen samenhangen, zoals de Goede Week, Hemelvaart en Pinksteren.

Het *Sanctorale* bevat de heiligenfeesten. Als regel werd de sterfdag van de heilige als feestdag genomen, daarnaast ook wel de dag dat de relieken overgebracht werden naar een bepaalde kerk, de zogenaamde *translatie*. De grootste heiligen werden vereerd met eigen liturgie; minder belangrijke moesten het stellen met gemeenschappelijke gebeden en gezangen, die in gebruik waren voor alle heiligen met een vergelijkbare levensloop. Zo zijn er gemeenschappelijke gezangen voor maagden (*Commune Virginum*), voor martelaren (*Commune Martyrum*), enzovoorts. Ook konden elementen uit de liturgie voor de ‘gewone’ wekdagen (de *feriae*) gebruikt worden, bijvoorbeeld de psalmen of de vesper-antifonen; men spreekt dan van *feriale* psalmen of antifonen, in tegenstelling tot feestelijke. Welke heiligen met eigen, gemeenschappelijke of eventueel met feriale elementen vereerd werden, varieerde van kerk tot kerk, en hing sterk af van de rang van de heilige, die niet overal hetzelfde was.

Het officie (ook wel koorgebed of getijdengebed genoemd) bestond uit acht diensten per etmaal: zeven overdag en één 's nachts. Alle diensten zijn gevuld met psalmen, lezingen en gebeden (*collectae*), en doorregen met gezangen. Ook de drie lofzangen uit het Lucas-evangelie hebben een dagelijkse vaste plaats.

Er zijn enkele verschillen tussen de eredienst in de kloosters en die in kapittelkerken. In kapittelkerken, zoals de Walburgiskerk, waren de officie-diensten als volgt:

⁴ Deze sectie was oorspronkelijk bijlage 1 van De Loos' 'De liturgie in de Zutphense Sint-Walburgiskerk' en is onveranderd overgenomen.

- **Metten** (ook wel **nachtofficie**): een lange (ongeveer twee uur durende) dienst, onderverdeeld in:
 - invitorium: de aanbiddingspsalm 94 (95) *Venite exsultemus* ('Komt laten wij aanbidden'), omlijst door een antifoon;
 - eerste nocturne: drie psalmen (met antifonen), gevolgd door drie lezingen (met responsories);
 - tweede nocturne: drie psalmen (met antifonen), gevolgd door drie lezingen (met responsories);
 - derde nocturne: drie psalmen (met antifonen), gevolgd door drie lezingen (met responsories). De lezingen zijn hier genomen uit het evangelie, en uit beschouwingen hierover (*homilies*) van kerkvaders en dergelijke.

De zeven diensten overdag:

- **Lauden** (bij het krieken van de dag), met dagelijks de lofzang van Zacharias (het *Benedictus*, Lc 1: 68-79);
- De vier kleine uurtjes: prime, terts, sext en none;
- **Vespers** (bij het vallen van de avond), met dagelijks de lofzang van Maria (het *Magnificat*, Lc 1: 46-55);
- **Completen** (voor het slapengaan), met dagelijks de lofzang van Simeon (het *Nunc Dimittis*, Lc 2: 29-32).
- Daarnaast kan er een *suffragium* zijn, een kleine gedachtenis, bestaand uit een of twee gezangen en een oratie, die meestal op de lauden of de vespers volgt. Dit kan onder andere het geval zijn als er twee feesten op dezelfde dag vallen; de minst belangrijke van de twee wordt dan teruggebracht tot een *suffragium*.

De psalmen, gebeden en lezingen worden gereciteerd op vaste tonen. Ze worden afgewisseld met gezangen, die rijker versierd zijn, en die dienen voor de liturgische inkadering van en reflectie op de andere onderdelen. De meest voorkomende gezangen zijn:

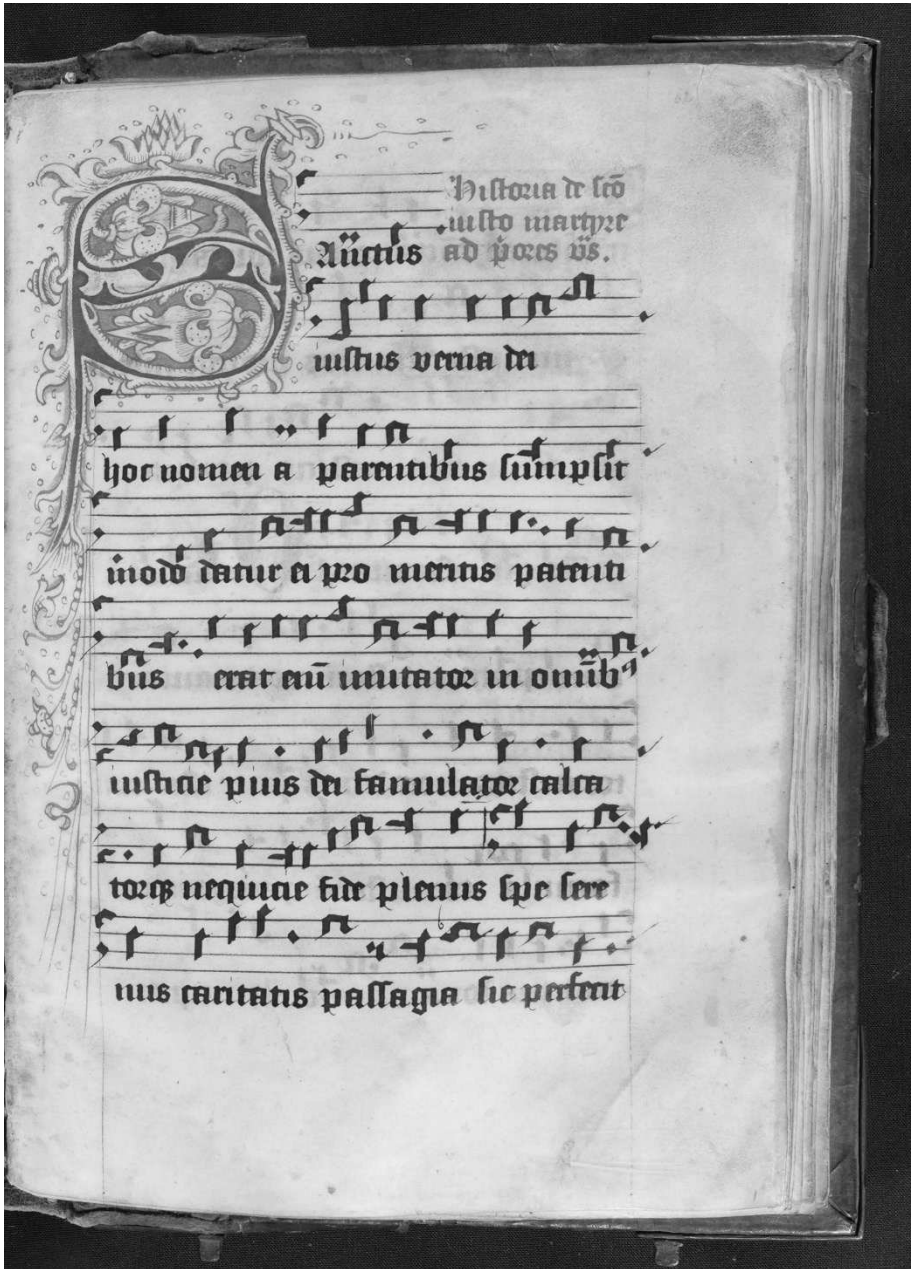
- *Antifonen*: deze omlijsten de psalmen, en bepalen de reciteertoon waarop de psalmen gezongen worden.
- *Responsories*: dit zijn beurtzangen, bestaand uit een refrein, een vers (gezongen door een solist of kleine voorzanggroep), en een herhaling (vaak gedeeltelijk) van het refrein. Responsories volgen na de lezingen, en zorgen aldus voor een moment van overweging. Af en toe kan een responsorie voorzien zijn van een *prosula*, een strofisch lied, dat geënt was op de melodie van het responsorie zelf. Grote lezingen (zoals in de

metten) worden gevolgd door grote responsories; kleine lezingen, ook wel *kapitteltjes* genaamd, (zoals in de andere getijden) door kleine responsories.

- *Hymnes*: dit zijn strofische lofliederen.

In de loop van de Middeleeuwen ontstond de gewoonte om een reeks responsories en antifonen te componeren waarmee een bepaalde heilige vereerd kon worden. Veelal gaat het hier om plaatselijke heiligen. Aangevuld met lezingen uit de *vita* (levensbeschrijving) van de heilige, en gebeden, konden deze gezangen dienen in het getijdengebed op de feestdag van de heilige. Een dergelijke compositie wordt *heiligenofficie* genoemd, of kortweg – daar het niet altijd heiligenfeesten maar ook wel devotiefeesten betrof – *officie*. De term *officie* kan dus zowel duiden op het getijdengebed als geheel, als op een speciale reeks gezangen en lezingen voor één bepaald (heiligen-)feest.

De middeleeuwse liturgie is bewaard gebleven in handschriften, die, omdat zij stuk voor stuk met de hand vervaardigd werden, de lokale gewoontes vaak preciezer aangaven dan de massaal aangemaakte gedrukte boeken. Het *Breviarium* (brevier) bevat de teksten van alle onderdelen van het officie, in de regel zonder muzieknotatie. Het *Antifonale* bevat alleen de gezangen, met muziek erboven, en is dus bedoeld voor die leden van de gemeenschap die verantwoordelijk waren voor de zang. Van een andere orde is het *Mortuarium* of Dodenboek; dit is geen liturgisch boek, maar een soort kalender met alle namen van de overleden leden van het kapittel; gebruikelijk is dat zij jaarlijks op hun sterfdag gememoreerd worden.

De opening van het Justus-officie in RAZ 325 627

De liturgie in de Zutphense Walburgiskerk⁵

Ike de Loos

De kapittelliturgie

Het kapittel van Sint Walburgis was één van de vele kapittels waar dagelijks de liturgie gevierd werd. Zoals overal maakte deze liturgie deel uit van een traditie die in geheel Europa op hetzelfde geraamte gebouwd was. In kapittels bestond, evenals in kloosters, de plicht om dagelijks naast de mis het officie ofwel getijdengebied te vieren, dat bestond uit acht diensten, verdeeld over de dag en de nacht. Een groot deel van deze diensten was gevuld met het reciteren van psalmen; de religieuzen hadden immers tot taak om wekelijks alle 150 psalmen te bidden. Daarnaast waren er gebeden en lezingen, onder andere uit de Heilige Schrift en de kerkvaders (zie bijlage 1).

Dit dagschema was ingebed in het liturgisch jaar, zodat alle feesten en herdenkingen jaarlijks aan bod kwamen. Niet alleen de algemeen christelijke feesten zoals Kerstmis en Pasen, met hun voorbereidingsperiode en de feesten die hiervan afhankelijk waren, maar ook de vele heiligen hadden een plaats op de kerkelijke kalender. Hun sterfdag, de dag dat hun relieken gevonden waren of overgebracht naar een nieuwe rustplaats, of een andere belangrijke gebeurtenis rond hun leven, dat alles kon jaarlijks in de eredienst herdacht worden; op die dag waren in zowel in de mis als in het officie de gebeden, lezingen en gezangen aan de betreffende heilige gewijd. Mede hierdoor kon het liturgische geraamte bekleed worden met een aantal eigenheden, lokale feesten

⁵ Deze studie werd eerder gepubliceerd in: M. Groothedde e.a. (red.), *De Walburgiskerk in Zutphen, Momenten uit de geschiedenis van een middeleeuwse kerk* (Zutphen, Walburg Pers, 1999), pp. 159-185. Na het overlijden van Ike de Loos (2010) werd deze studie ook opgenomen als hoofdstuk in de postume uitgave *Patronen ontrafeld. Studies over gregoriaanse gezangen en Middelnederlandse liederen* (Hilversum, Verloren, 2012), pp. 121-159. Een woord van dank aan dhr. Hans Lub als rechthebbende voor de toestemming om deze studie op te nemen in de huidige publicatie. De hoofdttekst van de studie werd onveranderd overgenomen, met toevoeging van drie koppen voor de respectievelijke officiebesprekingen, en aanpassing van de sigla van de besproken handschriften naar hun huidige titels. Bijlage I werd herplaatst voorafgaand aan dit hoofdstuk; Bijlage II (teksten en vertalingen van Jo Santy) werden weggelaten, daar in de huidige uitgave nieuwe vertalingen zijn opgenomen; Bijlage III ('het Walburgis- en het Gertrudis-officie') werd onveranderd opgenomen als bijlage tot het huidige hoofdstuk. Van de oorspronkelijk toegevoegde afbeeldingen werden enkel de muziekvoorbeelden en (nieuwe) afbeeldingen van de handschriften opgenomen. Gebruikte afkortingen: AH: *Analecta Hymnica Medii Aevi*; CAO: Hesbert, R.J.: *Corpus Antiphonalium Officii*.

of gewoontes die typerend waren voor een enkele kerk of een beperkt gebied. Niet alle heiligen namelijk hadden overal een plaats, of een even grote plaats, in de liturgie; elke kerk had zijn eigen varianten. Over de karakteristieken van de liturgie van het Walburgiskapittel handelt deze bijdrage.

Het Walburgiskapittel is gesticht in de elfde eeuw. Vanaf deze tijd moet er dagelijks de liturgie gevierd zijn. Wie waren er hierbij aanwezig? Aan de kerk was een college van twaalf kanunniken en een proost verbonden, en elf tot zestien vicarissen,⁶ plaatsvervangers van de kanunniken, die zelf om allerlei redenen vaak afwezig waren. Daarnaast is er melding van drie *chorisocii*, koorgezellen,⁷ die als taak de vocale versterking van de andere aanwezigen hadden. Tot slot waren er de koorjongens. Er was, zoals zo vaak aan een kapittelkerk, een school aan de kerk verbonden vanaf het begin van de dertiende eeuw. Het behoorde tot de taak van de jongens om medewerking aan de liturgie te verlenen. Het duidelijkst blijkt dit uit de stichting van het vrijdagse Kruislof, die in 1546 gedaan wordt, en die onderhouden moet worden door de rector en de scholieren. Ook komen we de jongens een enkele keer tegen in de liturgische boeken, namelijk bij een beschrijving van een processie ter gelegenheid van Hemelvaart.⁸

Wat er gezongen werd, is tot ons gekomen in de vorm van liturgische boeken, en die bevatten uitsluitend gregoriaans. Sporen van polyfone zang zijn niet aangetroffen, noch in de boeken noch in de archivalia. De vraag of er nooit polyfone muziek geklonken heeft in de liturgie, of dat alle sporen daarvan verloren zijn gegaan, kan niet met zekerheid beantwoord worden.⁹ Een orgel moet er geweest zijn vanaf de eerste helft van vijftiende eeuw, maar de bewaard gebleven bronnen lichten ons nauwelijks in over het gebruik ervan.¹⁰

⁶ Frijhoff, W. (red.): *Geschiedenis van Zutphen*. (Zutphen 1989), p. 80.

⁷ Zie de oprichtingsakte van de Walburgis-broederschap uit 1489, afschrift in GAZ, coll. Kreyneck, inv.nr. 31, ff. 90 e.v.

⁸ Zie RAZ 325 626, f. 24r, de rubriek in de ondermarge.

⁹ De enige aanwijzing voor polyfone zang in het middeleeuwse Zutphen is er een uit de profane wereld: er is sprake van discantzingen in de schepenkamer in 1482, begeleid door luiten; Gimberg, J.: 'Feesten en maaltijden te Zutphen in de Middeleeuwen.' In: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 12 (1909), p. 257. Gimberg baseert zich op de overrentmeestersrekeningen; de term 'discantierden' waarnaar hij verwijst, staat ondubbelzinnig voor meerstemmig zingen.

¹⁰ De oudste verwijzing naar het orgel betreft een geschil over de plaatsing van het orgel, vermeld in GAZ, coll. Kreijnck, inv.nr. 30, f. 147. Het gaat hier om een tekst uit 1501, waarbij verwezen wordt naar een gebeurtenis uit 1456; Gimberg, J.: 'Het orgel der St. Walburgskerk te Zutphen.' In: *Bijdragen en Mededeelingen Gelre* 29 (1926). Een van de zeer spaarzame verwijzingen naar het orgelspel zelf is te vinden in een akte van fundatie uit 1510, bewaard gebleven in coll. Kreyneck, inv.nr. 31, f. 88: [...] et in organis modulando infra octavam Venerabilis Sacramenti singulis diebus [...]. Naderhand heeft de kerk een

De liturgische boeken

De liturgie van de Walburgiskerk is niet volledig bewaard gebleven. Voor de misviering is alleen een Missale tot ons gekomen. Dit bevat wel alle teksten voor de mis, maar zonder muzieknootatie, zodat de misgezangen niet direct gereconstrueerd kunnen worden. De gezangen voor het officie zijn slechts gedeeltelijk bewaard gebleven, namelijk in een Antifonale-zomerdeel dat uit de eerste helft van de vijftiende eeuw dateert. Daarnaast zijn er enkele kleinere boeken waarin wat losse officies en sequentiae staan, er is een feestbrevier uit 1470, en er is een Mortuarium uit de zestiende eeuw.

De liturgie voor het officie is beter bewaard gebleven, en wel in twee handschriften: een Antifonale-zomerdeel en een feestbrevier, dat slechts een beperkt aantal feesten bevat.

Het **Antifonale-zomerdeel** (siglum RAZ 325 626, vm. GAZ ms. 6) bevat het Temporale en de heiligenfeesten van Pasen tot het einde van het liturgisch jaar. De relatie met de Walburgiskerk uit zich in de aanwezigheid van verschillende feesten ter ere van de patrones, die gevierd werden met een speciaal officie. Het handschrift is ontstaan in de eerste helft van de vijftiende eeuw, en in de zestiende eeuw van enkele aanvullingen voorzien, waaronder een aantal heiligenofficies en een hymnarium.

Het is een paar maal heringebonden, de eerste keer vermoedelijk in 1517 en daarna in 1586.¹¹ Bij een van deze operaties zullen de aanvullingen bijgevoegd zijn; deze dateren uit het tweede kwart van de zestiende eeuw. De hand van degene die deze zestiende-eeuwse aanvullingen heeft gemaakt, komt op een aantal plaatsen in het vijftiende-eeuwse deel terug; kennelijk heeft deze persoon het oorspronkelijke boek een volledige oppoetsbeurt willen geven.¹² De gezangen van het handschrift zijn genoteerd in hoefnagelnotatie, zoals verreweg de meeste liturgische handschriften in Noord-Nederland.

orgel laten bouwen door de orgelbouwer Bader; Matter, F. (red.): *Herschappen schoonheid. Het Bader-orgel in de St.-Walburgiskerk te Zutphen*. (Zutphen 1997).

¹¹ Nissen, P.J.A.: 'Liber Aureus Zutphaniensis. Beschrijving van een laatmiddeleeuwse kerkelijke prachtband en zijn inhoud'. In: A.J. Geurts (red.) *Middeleeuwse boeken en teksten uit Oost-Nederland. Nijmeegse Codicologische Cahiers 2-3*. (Nijmegen/Grave, 1984), p. 104 en noot 20; Dongen, W. van: 'Deventer boekbanden in Zutphen'. In: A. Geurts (red.): *Middeleeuwse boeken uit Zutphen*. (Nijmegen 1981), p. 49; Koppers, W.: 'Decoratie in de Zutphense handschriften en enkele daarmee verwante codices'. In: A. Geurts (red.): *Middeleeuwse boeken uit Zutphen*. (Nijmegen 1981), p. 24.

¹² Vergelijk bijvoorbeeld de aanwijzing in hybrida voor de Hemelvaart-processie op f. 24 (ondermarge), de ant. *Si diligitis me* op f. 27r (ondermarge), enkele rubrieken op f. 32v. Buitendien heeft deze hand in de marge een aantal verwijzingen naar de zestiende-eeuwse aanvullingen gezet (f. 13r, f. 16v, f. 25v e.a.).

Het **feestbrevier** (Brussel, Bibl. Boll. ms. 680) is een klein boekje van ongeveer 15 bij 10 cm, bestaand uit 85 folia. Het bevat de teksten van de gebeden, gezangen en lezingen van een beperkt aantal feesten, voornamelijk heiligenfeesten, voorafgegaan door onder andere een kalender. Het wordt doorgaans het Brevier van Peter van Suchtelen genoemd, omdat het aan Peter van Suchtelen behoort heeft, die in de zestiende eeuw deken van het kapittel was en overleed in 1552. Het is echter te oud om voor of door hem vervaardigd te zijn; het moet uit ongeveer 1470 stammen.¹³

Voor de misviering is alleen een **Missale voor het Antoniusaltaar** (Zutphen, GAZ 7) bewaard gebleven. Dit handschrift dateert uit het tweede kwart van de vijftiende eeuw; de plaats van ontstaan is niet bekend, maar mogelijk was dit het St. Hieronymushuis te Hulsbergen.¹⁴ Het is, zoals te lezen is op een aantekening op f. 144, in 1473 aangekocht voor gebruik aan het Antoniusaltaar. In 1539 is het gerepareerd in het Heer Florenshuis te Deventer, waarvan melding gemaakt is op het dekblad voorin het handschrift.

Voorts zijn er nog **twee kleinere koorboeken** (Zutphen, RAZ 325 627 vm. hs. 2, en Librije hs. 6), twee identieke handschriften die een beperkt aantal feesten bevatten. Ze dateren uit de tweede helft van de vijftiende eeuw, met aanvullingen uit de zestiende eeuw; zij zullen voor de linker- en rechterhelft van het koor gediend hebben. In de Librije berust tevens (onder catalogusnummer 5) een klein vijftiende-eeuws boekje met het opschrift *Horarium*; het bevat de kleine responsories voor de kleine uurtjes.

Als aanvulling op de liturgische handschriften is er nog het **Mortuarium** (Zutphen, GAZ 12). Dit is vervaardigd tussen 1521 en 1538, waarschijnlijk in het Heer Florenshuis te Deventer.¹⁵ Het bevat het dodenofficie en het dodenboek, gevolgd door enkele testamenten. Het ademt geheel dezelfde sfeer als de aanvullingen van het Antifonale-zomerdeel,¹⁶ en het is dan ook afkomstig uit hetzelfde scriptorium, maar alleen al het verschil in schriftgrootte maakt het moeilijk te bepalen of dezelfde hand aan het werk is geweest.

¹³ Coens, M.: 'Le séjour légendaire de sainte Walburge à Anvers d'après son office à la collégiale de Zutphen'. In: *Analecta Bollandiana* 80 (1962), pp. 345-360.

¹⁴ Koppers signaleert op grond van verschillende soorten decoratie enerzijds een overeenkomst met Hulsbergense handschriften, en anderzijds met handschriften uit het Heer Florenshuis. Koppers: 'Decoratie in de Zutphense handschriften en enkele daarmee verwante codices', pp. 22-24.

¹⁵ Koppers: 'Decoratie in de Zutphense handschriften en enkele daarmee verwante codices', p. 24.

¹⁶ Bijvoorbeeld door de afwisseling van textualis en hybrida, de haarlijntjes aan de slot-t's, de i-streepjes, en de sierlijntjes aan de hoofdletters.